

О. М. Капля

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри управління безпекою,
правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

У науковій статті зроблено спробу побудови філософсько-правової концепції принципів адміністративного судочинства України. Визначено філософський та правовий аспекти системи принципів судового адміністративного процесу.

Ключові слова: суд, адміністративне судочинство, принципи, незалежність, світогляд, менталітет.

Постановка проблеми. В українській процесуальній науці безпосередньо не ставилося питання філософсько-правової концепції системи принципів адміністративного судочинства України. У теоретичних конструкціях, присвячених принципам судочинства, процесуалісти у своїх міркуваннях спочатку обирали поняття принципу процесу, а потім переходили до конструювання їх системи. Далі проводилася їх персональна характеристика. Як правило, на цьому і закінчувалися міркування, пов'язані з дослідженням принципів процесу.

Подібний підхід до дослідження засад процесу, на наш погляд, спрощує їх природу, внаслідок замовчування важливих властивостей. Часом навіть складається враження, що вони є продуктом абстрактної розумової діяльності одних тільки процесуалістів. Однак, це далеко не так. Професор В. Т. Томін вважає, що не слід спрощувати природу принципів адміністративного судочинства, оскільки вони є елементами світогляду і «з'являються ще до того, як вони формуються законодавцем».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади системи принципів судового процесу як визначальна категорія привертає увагу науковців різних галузей процесуального права. У цій сфері відзначаємо праці М. Цвіка, М. Якуба, М. Козюбри, Ж. Зіллера Ю. Шемшученка.

Аналіз точок зору науковців, які досліджували це питання, свідчить, що немає єдиної думки щодо концепції побудови цілісної системи принципів кримінального провадження України.

Мета статті – це побудова філософсько-правової концепції принципів адміністративного

судочинства України. Визначення філософського та правового аспектів системи принципів адміністративного судового процесу.

Виклад основного матеріалу. Принципи вітчизняного судочинства, будучи елементом світогляду, так само повинні спиратися на духовні цінності українського народу. Під духовними цінностями нашого народу розуміються опора, яка давала йому змогу не тільки самому зберігатися, але і розвиватися, створюючи свою власну своєрідну культуру. «Бо культура, – говорить Г. Зіммель, – насамперед створює можливість підсумувати досягнення людства, веде до того, що людина не тільки нащадок, але і спадкоємець» [1, с. 201].

Звернення до культури і традицій українського суспільства є звичайним способом аргументації для досліджень, що здійснюються із судочинної проблематики. Вона дозволяє нам говорити про те, що традиції у нашій свідомості відіграють не останню роль.

Науковий і буденний світогляди, будучи самостійними типами світогляду, у той же час виявляються тісно взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Здається, що кожен тип світогляду має суттєвий вплив на вироблення концептуальних доктрин, включаючи і адміністративне судочинство. Бо науковий світогляд детермінує наукову парадигму того чи іншого наукового співтовариства, а буденний світогляд інтегрує у себе елементи народної мудрості, міфологічної, релігійної, наукової, естетичної та філософської свідомостей.

Без урахування менталітету українського народу, на наш погляд, всі міркування про прин-

ципи судового адміністративного процесу є безплідними. Справа у тому, що менталітет є єдиним способом зв'язку численних систем світоглядних ідей, що функціонують у судочинстві, надаючи йому цілісність. У кінцевому підсумку менталітет створює реальну картину судочинства і скріплює єдність традиції у процесуальній сфері. (Під менталітетом у цьому дослідженні розуміється система розумових (інтелектуальних) механізмів сприйняття і розуміння світу, які дозволяють сприймати, усвідомлювати і перетворювати світ.)

Принципи адміністративного судочинства є елементами духовності і містять інтегративну впорядкованість різних систем світоглядних і несвітоглядних ідей, що функціонують у суспільстві. Принципи судочинства «не вихідний пункт дослідження, а його кінцевий результат; ці принципи не застосовуються до природи і до людської історії, а абстрагуються з них; не природа, що не людство погодиться з принципами, а навпаки; принципи вірні лише остільки, оскільки вони відповідають природі й історії» [2, с. 34].

В історичному аспекті питання про поняття принципів судового процесу у вітчизняній процесуальній науці не ставилося аж до середини шістдесятих років минулого століття. Вперше у радянській науці питання про поняття принципу процесу було розглянуто В. Т. Томіним у 1965 році. Він звернув увагу процесуалістів на те, що будь-який «принцип, будучи виведеним з основоположних вказівок партії, із загальної правосвідомості, із законодавства та практичної діяльності державних органів, починає надавати на все це, а особливо на нове законодавство та загальну спрямованість практичної діяльності безпосередній вплив ...» [3, с. 31].

У наведеному вислові революційність наукової ідеї полягала у наступному. В. Т. Томін, розглядаючи природу принципів судового процесу, виходить з того, що його принципи виводяться: по-перше, з офіційної ідеології держави («з основоположних вказівок партії») і загальнонародної (буденної) правосвідомості; по-друге, з законодавства та практичної діяльності державних органів. Крім того, він акцентував увагу на взаємозалежності і взаємовпливі принципів судового процесу та ідеології держави, повсякденної правосвідомості, законодавства і практичної діяльності державних органів.

Ідеї В. Т. Томіна суперечили панівному у той час науковому розумінню принципів процесу.

Справа у тому, що до середини шістдесятих років двадцятого століття процесуалісти виходили з того, що принципи судового процесу є продуктом однієї лише законотворчості, внаслідок чого до них висувалася вимога бути обов'язково записаними у законі [4, с. 43]. Наприклад, М. Л. Якуб писав: «До принципів судового процесу відносяться такі найбільш загальні положення, керівне значення яких визнано законодавцем і які у силу цього підлягають обов'язковому здійсненню у процесуальному законодавстві, який регулюється ним у сфері відносин» [5, с. 26].

Ідея про похідний характер принципів процедури від процесуального законодавства дозволила у процесуальній науці сформувати цілий науковий напрям, який і сьогодні має цілу когорту своїх прихильників.

Але ми дотримуємося трохи іншої думки. На наш погляд, в ідеалі законодавство повинно бути похідним від принципів. Своїм потенціалом принципи повинні забезпечувати: по-перше, реалізацію цінностей, що охороняються законом; по-друге, законні інтереси особи, права якої порушено. Принципи судочинства є своєрідними мотивами процесуальної діяльності. Їх дотримання забезпечує належну судово-процесуальну діяльність.

Таким чином, принципи адміністративного судочинства повинні бути проявом нашої культурно-історичної спадщини (духу), виступати у ролі провідних мотивів для посадових осіб і забезпечувати реалізацію: по-перше, фундаментальних цінностей, що охороняються законом; по-друге, законні інтереси особи, права якої порушено.

Такий висновок дозволяє стверджувати, що при всій переконливості законодавчого підходу у розумінні принципів процесу, воно за своєю сутністю є скоріше невірним. Помилковість цього напрямку, на думку В. Т. Томіна, полягає у тому, «що принцип, записаний у законі, є відображенням незалежно від цього формулювання існуючого принципу, об'єктивно існуючої закономірності. <...> Навіщо ж нам виводити принципи з законодавства, коли саме законодавство повинно вдосконалюватися на основі цих принципів».

Таким чином, у філософському аспекті концепції принципів простежуються три їх ознаки: по-перше, принципи є духовно-практичною спадщиною, по-друге, принципи містять кримінально-процесуальне законодавство, по-третє,

принципи є фундаментальними ідеями кримінального процесу.

Правовий аспект нашої концепції заснований та тому, що у сучасному світі адміністративне судочинство є єдиним універсальним інститутом захисту прав та законних інтересів громадян від незаконних дій державних органів, що уособлює поєднання двох самостійних механізмів, а саме виконавчої та судової гілок влади [6, с. 117]. При тому цей інститут визнається універсальним як у рамках національної правової системи, так і у масштабах загальносвітової системи. Саме тому, розгляду питання про принципи адміністративного судочинства нашої країни повинен передувати розгляд загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, що є основою національного судівництва. Вони визначають характер і зміст системи принципів судочинства у національних правових системах. Віднесення їх до числа передумов формування теоретичної моделі вчення про принципи, на наш погляд, обумовлено наступними факторами:

1) концептуальним значенням міжнародного права для доктрини адміністративного судочинства у цілому;

2) обов'язковістю для держав, які визнали відповідні міжнародні акти, закріплених у них принципів при формуванні національної судової системи;

3) розвитком вітчизняної науки процесуального права, визначенням тенденцій і перспектив вдосконалення адміністративного судочинства України відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права;

4) визнанням пріоритету загальновизнаних принципів і норм міжнародного права у науковій концепції забезпечення прав і законних інтересів особистості.

5) неприпустимістю порушень загальновизнаних принципів і норм міжнародного права при розробці та вдосконаленні вчення про принципи адміністративного судового процесу.

Ґрунтуючись на загальновизнаних принципах, слід проводити дослідження як самих принципів адміністративного судочинства, так і процесуальних засобів забезпечення їх виконання.

Порядок адміністративного судочинства в Україні встановлюється Кодексом адміністративного судочинства України [7], заснованим на Конституції України і загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Згідно ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Вер-

ховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Серед норм міжнародного права, що відносяться до предмета регулювання адміністративного судового процесу, найбільше значення мають:

а) універсальні норми, що закріплюють правовий статус людини: Загальна декларація прав людини (1948); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966);

б) норми, прийняті міжнародними організаціями, що стосуються статусу окремих учасників судового процесу: Основні принципи незалежності суду (1985); Кодекс поведінки посадових осіб та підтримання правопорядку (1979); Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985); Основні положення про роль адвокатів (1990);

в) норми, що визначають порядок міжнародного співробітництва з процесуальних питань: Європейська конвенція про видачу (1957); Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (1959); Мінська конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (1995);

г) рішення міжнародних організацій, а також міжнародних судів і трибуналів, чия компетенція визнана Україною, зокрема особливо важливі для кримінального процесу рішення Європейського суду з прав людини, прийняті за скаргами громадян України.

Дані норми закріплюють основні права і свободи особистості, а також принципи, якими повинні керуватися суди під час провадження у справі. Ці норми мають велике значення для судочинства, оскільки служать орієнтиром для більшості держав у визначенні національної концепції судочинства і складають його основу.

Наприклад, у Статуті ООН справедливість визнана основою світового порядку. У ст. 1 даного документу вказується, що мета підтримання миру і безпеки повинна досягатися відповідно до принципу справедливості. Справедливість знайшла відображення у Загальній декларації прав людини 1948 року, у Міжнародних пактах про економічні, соціальні і культурні права, про громадянські і політичні права 1966 р., у Статуті Ради Європи 1945 року, в Єв-

ропейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і у багатьох інших міжнародних актах. Віденська декларація про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття, прийнята десятим Конгресом ООН 15 квітня 2000 р. вказала на відповідальність кожної держави за запровадження і підтримку справедливої, відповідальної, етичної і ефективною системи правосуддя.

У Загальній декларації прав людини також закріплені основні загальноновизнані принципи і норми міжнародного права, серед яких були і положення, що стосуються права на суд: «Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами у разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією чи законом» (ст. 8); «Кожна людина для визначення її прав і обов'язків та для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом» (ст. 10); «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена у законному порядку шляхом прилюдного розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для його захисту» (ч. 1 ст. 11).

Загальноновизнані принципи змагального процесу закріплені у п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод: «Кожна людина має право при визначенні її цивільних прав та обов'язків та при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти неї, на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону». На виконання прийнятих на себе Україною міжнародних зобов'язань, ці принципи повинні обов'язково бути присутніми у системі принципів національного судочинства.

Також, важливим є рівень забезпечення реалізації принципів судочинства. У свій час М. В. Цвік жалкував про те, що у нас «за тра-

дицією, що склалася ще у радянський період, принципи права сприймаються не як керівні настанови, положення, а як щось суто декларативне та абстрактне. Насправді ж, правові принципи загалом виступають своєрідними «нервовими центрами права», вимогам яких повинні відповідати і підкорятися усі правові норми, щодо яких принципи мають пріоритет» [8, с. 58].

У якості **висновків** можна зазначити, що принципи адміністративного судочинства повинні бути проявом нашої культурно-історичної спадщини (духу), виступати у ролі провідних мотивів для посадових осіб і забезпечувати реалізацію: по-перше, фундаментальних цінностей, що охороняються законом; по-друге, законні інтереси особи, права якої порушено, а також відповідати загальноновизнаним принципам міжнародного права у сфері судівництва.

Список використаної літератури:

1. Зиммель Г. Избранные работы : пер. с нем. / Г. Зиммель ; сост. А. Жаровский; ред. А. Юдин. – К. : Ника-Центр, 2006. – 440 с.
2. Энгельс Ф. Анти-Дюринг / Ф. Энгельс. – М., 1957. – С. 34.
3. Томин В.Т. К вопросу о понятии принципа советского уголовного процесса / В.Т. Томин // Томин В.Т. Избранные труды / Предисловие С.П. Гришина. – СПб., 2004. – С. 31.
4. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М., 1962. – С. 43.
5. Якуб М.Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права / М.Л. Якуб. – М., 1960. – С. 26.
6. Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України (Київ, 1 – 2 жовтня 2015 р.) / за заг. ред. О.М. Нечитайла. – К. : Ваіте, 2015. – 448 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446. Поточна редакція від 05.01.2017 р.
8. Цвік М.В. Фундаментальні проблеми теорії права / М.В. Цвік // Антологія української юридичної думки : в 10 т. – К. : Юридична книга, 2005. – Т. 10.

Капля О. Н. Философско-правовая концепция принципов административного судопроизводства Украины

В научной статье сделана попытка построения философско-правовой концепции принципов административного судопроизводства Украины. Определены философский и правовой аспекты системы принципов судебного административного процесса.

Ключевые слова: *суд, административное судопроизводство, принципы, независимость, мировоззрение, менталитет.*

Kaplia O. M. Philosophical and legal concept of the principles of the administrative court of Ukraine

In the scientific article an attempt was made to construct a philosophical and legal concept of the principles of administrative legal proceedings of Ukraine. The philosophical and legal aspects of the system of principles of judicial administrative process are defined.

Key words: *court, administrative justice, principles, independence, outlook, mentality.*